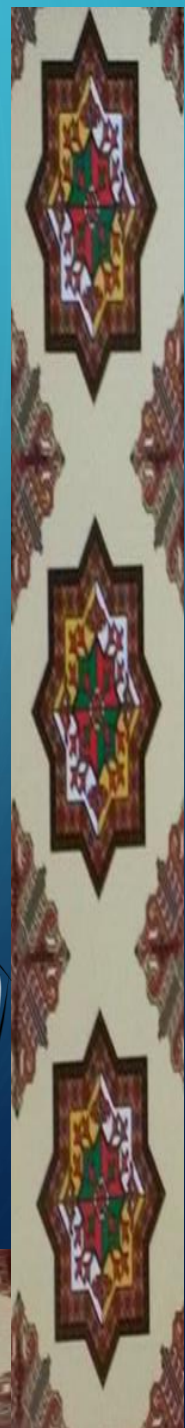

TÜRKMEN TÜRKÇESİ

TÜRKMEN TÜRKGÇESİ

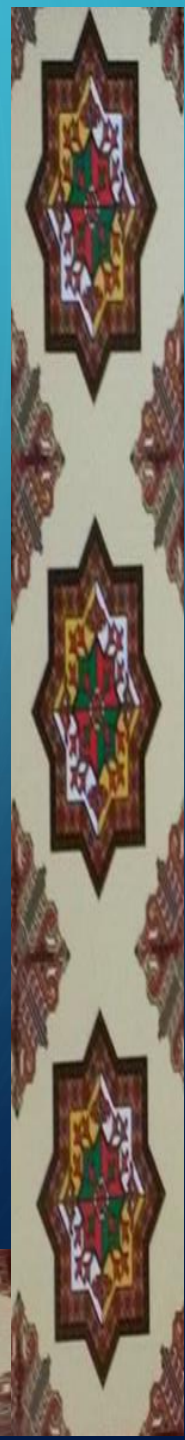
TÜRKMENCE OKUMA VE ANLAMA İLE İLGİLİ DERSLER

TL 2043 TÜRKMEN TÜRKGÇESİ OKUMA-ANLAMA I
(TÜRKMEN TÜRKİSH READING COMPRHENSION I)

TL 2048 TÜRKMEN TÜRKGÇESİ OKUMA-ANLAMA II
(TÜRKMEN TÜRKİSH READING COMPRHENSION II)

TÜRKMEN TÜRKÇESİ

TÜRKMENCE OKUMA VE ANLAMA İLE İLGİLİ DERSLER

**DÜŞÜNMEK
ÜÇİN**

OKAP BİLMELİ

DIŇLAP BİLMELİ

AŇLAP BİLMELİ

Ders Kodu	Yarıyıl	Ders Adı	T/U/L	Türü	Öğretim Dili	AKTS
TL 2043	1	Türkmen Türkçesi Okuma-Anlama I	2		Türkmençe	3

Dersin amacı,

- öğrencinin kendisiyle,
- ailesiyle,
- çevresiyle ve
- özel günlerle

ilgili metinleri okuma anlama becerilerini geliştirmektedir.

EDEBİYATLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

- BABAYEV, K., (1972) Türkmen Diliniň Praktiki Stilistikası. Aşgabat.
- BABAYEV, K., (1982) Resmi Dokumentleriň we İş Kagyzlaryň Dil Medeniyeti. Aşgabat.
- BABAYEV, K., (1983) Diliň Obrazlı Şerişdeleri. Aşgabat.
- BABAYEV, K., (1983) Dokumentleriň we İş Kagyzlarynyň Türkmen Dilinde Yazılışy. Aşgabat.
- BABAYEV, K., (1983) Türkmen Diliniň Stilistikası. Aşgabat.
- BABAYEV, K., (1989) Türkmen Diliniň Stilistikası. Aşgabat.
- GELDİMİRADOV, A., (1983) Türkmen Edebi Dilinde Variantlaşma. Aşgabat:Ilım.
- NEPESOV, G., (1993) Türkmen Edebi Diliniň Publisistik Stili. Aşgabat.
- NIYAZOV, S., (1994) Stilistikany Öwretmegiň Esasları. Aşgabat.
- ŞIHIYEVA, O., (1996) Türkmen Dili ve Sözleyiş Sungatı.
- TÄÇMİRADOV, T., (1976) Türkmen Edebi Diliniň Orfografiyasynyň Sovet Dövründe Formirlenişi. Aşgabat.
- TÄÇMİRADOV, T., (1978) Türkmen Diliniň Orfoepik Sözlügi. Aşgabat.
- TÄÇMİRADOV, T., (1979) . Dil Medeniyetiniň Meseleleri. Aşgabat.
- TÄÇMİRADOV, T., (1979) Türkmen Sözleyiş Medeniyeti Boyunça Oçerkler. Aşgabat.
- TÄÇMİRADOV, T., (1980) Sözleyiş Medeniyetiniň Aktual Meseleleri. Aşgabat.
- TÄÇMİRADOV, T., (1988) Türkmen Sözleyiş Medeniyetiniň Käbir Meseleleri. Aşgabat.
- JANOS SİPOŞ (2012) TÜRKMEN KÜLTÜREL ARAŞTIRMALARI CD-I,II
- TÜRKMEN RADİYO OYUNLARI (2011) Türkmen Türkçesinde CD-I,II
- GARABAYEV, B., (1994) Türkmençe-Türkçe Gepleşik Sözlügi. Aşgabat: Gözyetim.
- GÜCÜKOV, S., (1997) Alkışlar-Dilegler Sözlügi. Aşgabat.
- DURDIYEV, H., (1993) Güzellik: Estetiki Söhbet. Aşgabat: Magaríf.
- SARIYEV, B., (1994) Türkmen Sözleyişiniň Altın Sözlügi. Aşgabat:Magaríf.

OKUMA-ANLAMA

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Bir gün beden agzalarynyň ýygnagy geçirilýär. Ýygnakda olaryň hemmesi jem bolup, aşgazanyň üstünden düşýärler. Olar halys aşgazanyň guluna öwrülendiklerini, onuň hiç zat etmän bikär oturýandygyny, özleri bolmasa aşgazanyň bitirýän goşunyň ýokdugyny aýdyp, uly goh turuzýarlar. Göz bir ýandan: «Mundan soňra zat saýlap-seçmämi goýjak» diýip gygyrýan bolsa, el başga bir ýandan: «Hiç zat etmän, elimi gowşuryp oturjak» diýip hemle atýar. Agyz hem öz gezeginde: «Agzyma hiç zat aljak däl» diýýän bolsa, diş hem ondan kem galman: «Mundan soňra bir zat çeynedibilseň çeynet hany» diýip gygyrýar. Bir ýerlerdenem aýak orta çykýar-da: «Aşgazan üçin bir ädimem ätjek däl» diýip haýbat atýar. Ýygnak «Mundan beýläk aşgazanyň hasabyna işlemegi bes etmeli» diýen karar bilen jemlenýär.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Olar diýişleri ýaly hem edýärler. Ýöne kán wagt geçip-geçmäňkä, gözüň öňi garaňkyramaga, eller titremäge, agyz gurap kepemäge, dişler dökülmäge, aýaklar saňnyldamaga başlaýar. Görüp otursalar, aşgazanyň ýaşaýşynyň olara bagly bolşy ýaly, olaryň hem ýaşaýşy aşgazana garaşly eken. Şondan soňra olar bedeni emele getirýän her bir agzanyň biri-biri üçin derkardygyna, biri-birinden garaşsyz ýaşaýşlarynyň dowam etmejekdigine göz ýetirýärler.

Diýmek, olaryň her biri beýleki biri üçin möhüm bolup durýan ekeni, islendik agza öz işini etmedik ýagdaýynda onuň ýoklugy dessine beýlekilere bildirýän ekeni.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Tutuş baýlygy, barja gaznasy – 1 gazan, 1 käse, 2 okara, 2 halta, 3 çanakdan ybarat bolan adam...

14-nji hepde:
İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili
Türkmençe metinler

***Bu suratlar adamyn beden agzalary bilen
baglanyşyklymy?!***

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Elbetde, sözbaşyny okasaň, birbada içgin oýlandyryň bolmagy mümkin. Bir-de muňa “*Bir bar eken, bir ýok eken, gadym zamanlarda we gaty uzaklarda bir gazany, bir käsesi, iki okarasy, iki haltasy we üç sany çanagy bilen bir garyp adam ýaşayan eken*” diýen sözlemi goşaysak, edil jüpüne düşüp, erteki otarýana meňzeýän ýalydyrys...

...Ýöne bu meseläniň erteki bilen asla baglanyşygy ýokdur. Muňa dil dünýäsiniň kartinasy diýilse, ýerlikli bolardy. Başgaça aýdylanda, bu kartinada türkmen diliniň kömegi bilen adamyň bedenindäki gap-gajaklar san taýdan beýan edilýär.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Aslynda adamyň düşüňjesi, adamyň özi bilen, özüni gurşap alan tebigat dünýäsi (ösümlükler dünýäsi, haýwanat dünýäsi) bilen berk baglanyşyklydyr. Bu baglanyşygyň öwüşginli suratlary, enaýy şekilleri bardyr. Olary dilimizdäki sözleriň kömegi bilen görmek mümkin.

Dilimizde ulanýan sözlerimiziň surat çekme, suratlandyrma, şekillendirme, simwol we tymsal aňlatma, meňzetme, teswirleme ýaly gaty geň häsiýetleri bardyr. Söz bilen surat çekme özboluşly sungatdyr. Biziň geçiren ylmy gözegçiliklerimiz türkmen şahyrlarynyň, ýazyjylarynyň bu ugurda baý tejribeleriniň bardygyny görkezdi.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Türkmen nusgawy şahyry Nurmuhammet Andalyp “*Daş era eýläp watan, daşwakga boldy Andalyp, toprakga bagryn basyp, gurbakga boldy Andalyp*” [Andalyp, 1990] diýen setirlerinde haýwanat dünýäsinden alnan iki sany jandaryň (pyşbaga we gurbaga) üsti bilen watana, adama mahsus iki häsiýeti ýüze çykarypdyr. Bu nusgada pyşbaganyň üsti bilen watan, gurbaganyň kömegi bilen-de watan topragy timsallaşdyrylypdyr. Pyşbaga watana mahsus bolan daşa ýazylan ýaly düzgünliligiň, sagdynlygyň, sarsmazlygyň, berkligiň nyşany. Topraga bagryny basma häsiýeti bolan gurbaga, adama mahsus bolan topraga berlenligiň, toprak bilen bagrybadaşanlygyň timsaly.

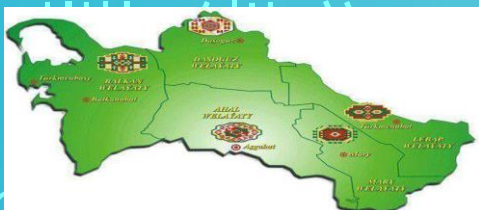
14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Eýsem, makalamyzyň sözbaşyndaky 1 gazan nämekä? Ol gazan lukmançylyk bilen baglanyşykly adalgadyr. Türkmenler oňa **aşgazan** diýýärler. Aşgazan adamyň iýmit siňdiriş organydyr. Başgaça mäde hem diýilýär.

14-nji hepde:
**İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili
Türkmençe metinler**

Onda 1 käse nämekä? Aşgazan ýaly köp we işeň ulanylmaýar. Oňa türkmenler “**akyl käsesi**” diýipdirler. Türkmen nusgawy edebiýatynyň görnükli wekili, akyldar atamyz Magtymguluda bu hakynda şeýle setirler duş gelýär:

“*Biribar boş etse **aklyň käsesin**,
Ne peýda daşyndan bezemek bilen*”

[Magtymguly, 2014].

14-nji hepde:
**İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili
Türkmençe metinler**

Başgaça aýdylanda, “*käse
akylyň gabydyr*”.

Akyl suwuklykdyr, käse bolsa
onuň gabydyr.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Eýsem, 2 sany okara nämekä? Gepleşikde, halk arasynda “okara” diýilýän hem bolsa, ýazuwda oňa “hana” hem diýilýär. Görüş organymyz bolan gözlerimiz bilen baglanyşyklydyr. “*Bu habary eşiden Durdynyň gözleri hanasyndan çykaýjak ýaly boldy*” diýen sözlemde Durdynyň garaşylmadyk ýagdaýdaky görnüşi teswirlenipdir.

Gözdäki okara köplenç gözyaş bilen baglanyşyklydyr. Gözyaş suwuklykdyr, adamyň göz okarasy dolanda, ol özüniň gözyaşyny okaradan döküp daşary çykarýar.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Ýokarda gürrüňi edilen iki haltanyň biri adamyň ödi bilen baglanyşyklydyr. Başgaça aýdanymyzda, adamyň **öt haltasydyr**. Adamyň bagry bilen badaşan halta bolup, ol bagryň işläp çykarýan suwuklygyny özünde jemleýär.

Beýleki halta iki hili atlnadyrylýar: adamyň “**peşew haltasy**” ýa-da “**siýdik haltasy**”. Sözlükde şeýle düşündirilýär: “*Peşewhalta, siýdik ýygnanýan beden agzasy, siýdikhalta*”.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Çanaklaryň ikisi aýakda, biri-de kellededir. Aýaklardaky ikisi sözlüklerde *“injik süňki bilen but süňküni birleşdiriji dyzyň üstündäki tegelejik süňk”* diýlip düşündirilýän dyzçanak bilen baglanyşyklydyr.

Adyndan hem belli bolşy ýaly, kelledäki çanak goşma söz bolup, **“kelleçanak”** diýlip atlandyrylýar. Sözlüklerde *“oňurgalylarda kelläniň gaty esasyny emele getirýän süňkler”* diýlip düşündirilýär.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Bu nusgalar amerkan we rus alymlarynyň bu günki barlaglarynyň netijesi. Emma türkmen dogup-döräli bäri kelläniň gapdygyny (kelle gap), kelläniň çanakdygyny (kelleçanak), kelläniň giňşlikdigini düşündirip gelýär.

Şonuň üçin şol nusgalar turuwbaşdan häzirki zaman türkmen diline häsiýetlidigini bellemelidiris. Türkmen diliniň maglumatlary esasynda olary gözden geçirmäge synnyşalyň:

“Kelle çanakdyr” / “Kelle konteýnerdir”

“Çanak iýmit, suwuklyk guýulýan gapdyr” / “Konteýner goş-golaň salynýan gapdyr”

“Kelle düşünjelerden doly çanakdyr” / Konteýner düşünjelerden doly gapdyr”.

Başgaça aýdylanda, kelleçanak, düşünjäniň, dünýägaraýşyň (pikiriň / aklylyň), ýerleşýän gabydyr. Türkmen dilindäki kelläniň we onda ýerleşýän düşünjäniň (aklylyň, pikiriň) gap görnüşli nusgasy gaty gadymdan bäri ulanylyp gelinýär.

14-nji hepde:
İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili
Türkmençe metinler

Adam anatomiyasy bilen baglanyşykly türkmen dilindäki “**kelleçanak**” (oňurgalylarda kelläniň gaty esasyny emele getirýän süňkler), türk dilindäki “**kafatası**” (insanda ve omurgalılarda içinde beyin bulunan, başın kemik bölümü) adalgalary hem ünsi özüne çekijidir.

Türkmen nusgawy edebiyatynda “**pikir gazany**” diýen durnukly aňlatma hem duş gelmek mümkin.

“*Pikir gazanynda gaýnadyk bişdik,*

Degme, ol joş urup ýörülsin indi!” [Magtymguly, 2014] diýen setirlerde türkmen nusgawy düşünje düzümünde başga nusgasy bolmaýan “pikir” we “gazan” konseptleriniň özara gatnaşygy ilkinji gezek orta atylypdyr.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

Tekstdäki “*pikir gazany*” diýen durnukly aňlatma düşüňjeleri gurşap alýan gaby, gazany ýatladyňa salýar. Umuman alnanda, “*gazan*” düşüňjesi türkmen milli medeniýetinde hem özboluşly ýere eýe. Ol (*gazan*) türkmenlerde bereketliliğiň timsaly hasap edilýär.

Kelläniň gapdygyna degişlidigini bilmek üçin käbir türkmençe sözlemleri hem gözden geçirmek ýerliklidir:

Ol düýnki bolup geçen zatlary kellesine sygyryp bilenokdy. Kellesi boş adam eken. Kelläm çişdi. Kelläm ýarylyp barýar.

14-nji hepde:

İnsan vücudu ve sađlık ile ilgili Türkmençe metinler

İňlis dilindäki “*Head is an machine*”, rus dilindäki “*Голова – это машина*” diýen metaforanyň nusgasyna türkmen dilindäki “*kelle döwmek*”, “*kellesi işlemek*”, “*kelläni işletmek*” ýaly durnukly aňlatmalary we “*Seniň kelläň işlänok. Ol kellesi işleýän adam eken. Onuň kellesi gowy işleýär*” diýen sözlemleri mysal görkezmek bolar.

Doç. Dr. Berdi Saryýew
Ankara uniwersitetiniň türkmen dili mugallymy